

Margreet Dorleijn en Hanneke van der Heijden

Dankwoorden bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoff Vertaalprijs 2022

Margreet Dorleijn (1956) studeerde Talen en Culturen van het Midden-Oosten in Utrecht, met als hoofdvak Turks. Tijdens haar studie kwam ze in contact met het werk Orhan Pamuk (Nobelprijswinnaar 2006), dat zij in 1990 in Nederland introduceerde. Sindsdien vertaalt ze regelmatig uit het Turks, vaak samen met Hanneke van der Heijden, met wie ze, naast werk van Pamuk, onder meer ook het magistrale Het leven in stukken (Tutunamayanlar) van Oğuz Atay vertaalde. Behalve als vertaler is ze ook werkzaam als taalwetenschapper aan de Universiteit van Amsterdam, waar ze o.m. onderzoek doet naar meertaligheid bij mensen met een Turkse migratieachtergrond in Nederland en naar jongerentaal.

Hanneke van der Heijden (1964) studeerde Taal- en literatuurwetenschap en Turkologie. In de jaren negentig doceerde ze Nederlands aan de Universiteit van Ankara. Sindsdien werkt ze als tolk en als literair vertaler. Ze vertaalt romans en korte verhalen: zogenoemde ‘moderne klassiekers’ van onder anderen Sait Faik Abasıyanık en Ahmet Hamdi Tanpınar, en, deels in samenwerking met Margreet Dorleijn, literatuur van recenter datum, zoals romans van Orhan Pamuk en Oğuz Atay. Daarnaast vertaalt ze non-fictie. Ook schrijft ze over literatuur en cultuur in Turkije en is ze redacteur van Counterpoint / Contrepoint, een tweetalig tijdschrift over literair vertalen.

Van der Heijden en Dorleijn stelden ook de bloemlezing Moderne Turkse verhalen samen. In 2008 ontvingen ze de Vertaalprijs van het Fonds voor de Letteren.

Dankwoord Margreet Dorleijn

Op een saaie dinsdagavond in februari ging om een uur of 7 de telefoon. Aan de andere kant van de lijn: Romkje de Bildt van het Prins Bernhard Cultuurfonds. Ze vertelde me dat aan Hanneke en mij de Nijhoffprijs was toegekend voor onze gezamenlijke vertalingen.

Ik kon de laatste jaren minder actief zijn op vertaalgebied dan ik had gewild, en dit was dus het laatste wat ik had verwacht. De Nijhoffprijs! De eervolste prijs die een vertaler in Nederland kan krijgen! Ik wil de leden van de jury hartelijk danken dat ze ons gezamenlijk werk deze prijs waardig achtten. Ook het Prins Bernhard Cultuurfonds wil ik danken, omdat zij deze belangrijke prijs faciliteren en zo het prachtige vak van vertalen onder de aandacht brengen.

En er zijn ook vele anderen die ik wil bedanken, ik kan ze niet allemaal noemen. Maar Frits Paerels zeker wel, mijn reisgenoot op mijn eerste reis naar Turkije in 1980. Hij had *The Penguin Book of Turkish Verse* bij zich waarin gedichten stonden die bekend bleken te zijn onder alle lagen van de bevolking. Prachtige avonden, doorgebracht met al die mensen en die poëzie, maakten dat ik verliefd werd op het land en de taal, en Turks ging leren. Uiteraard wil ik ook mijn familie en vrienden bedanken. Niet zozeer vertaal-gerelateerd, maar omdat ze er zijn in mijn leven. Natuurlijk wil ik ook Hanneke bedanken voor al het plezier waarmee we aan onze gezamenlijke vertalingen hebben gewerkt. Maar daarnaast ook voor haar inzet om de financiële positie van literair vertalers te verbeteren. Ik wil al mijn collega-vertalers bedanken omdat ze me toegang geven tot werelden die ik niet ken. En last but not least Orhan Pamuk. Thank you for doing us the honor of your presence during this ceremony and thank you for your wonderful books.

Dat Hanneke en mij deze mooie prijs is toegekend, was aanleiding tot reflectie op de toekomst van het vak van literair vertalen. Beroepen als kuiper en touwslager vind je alleen nog op markten voor oude ambachten. Het beroep van megastalhouder staat ernstig onder druk. Wel heb je nu content marketeers en consultants. Beroepen komen en gaan. En het beroep van literair vertaler? Heeft dat nog toekomst in deze tijd van globalisering, ontlezing en vertaalmachines?

Ik denk dan aan die cartoon van Fokke en Sukke, die, gehuld in monnikspij, met een ganzenveer in een dik boek staan te schrijven en tegen elkaar zeggen: 'Die boekdrukkunst, da's geen blijvertje. De mensen zullen altijd handgeschreven boeken willen lezen.' En vertalingen dan? Zullen de mensen altijd een door een mens vertaald literair boek willen lezen? En zo ja, willen ze dan een in het Nederlands vertaald boek? Of toch liever in het Engels?

Pessimisten zouden zich zorgen kunnen maken, en ik wil hier proberen die zorgen weg te nemen.

Allereerst: heeft literair vertalen überhaupt nog toekomst? De zich pijlsnel ontwikkelende Artificiële Intelligentie, de steeds betere vertaalmachines die ons ter beschikking staan: maken zij het vertalen door mensen overbodig?

Ik wil u graag een vertaling voorleggen van de eerste zin van het zojuist verschenen *De nachten van de pest* van Orhan Pamuk.

Als, na vier dagen naar het zuiden te zijn gevaren en het eiland Rhodos te passeren, een stoomschip dat in 1901 vanuit Istanbul vertrok, kolendampen uit zijn schoorsteen spuwde en nog een halve dag het gevaarlijke en stormachtige water in het zuiden volgde in de richting van Alexandrië, konden de passagiers de elegante torens van het Arkaz-kasteel op Minger Island zien.

De auteur van deze vertaling is niemand minder dan Google translate.

De vertaling van Hanneke en mij is – dat kan ik u verzekeren – heel anders. Ik lees hem nu niet voor, koop het boek en vergelijk zelf.

Ik wil de verdiensten van Google translate voor zakelijke en academische, contextvrije teksten niet te kort doen. Maar we moeten hier toch constateren dat de het werk van translate niet alleen incorrect is, maar ook te mechanisch. Het ontbeert dat wat een goede vertaling juist zo mooi maakt: een perfecte balans tussen creativiteit en getrouwheid aan de tekst, waar de vertaler de afweging heeft gemaakt om hier wat archaïscher, wat specifiek, daar wat innovatiever, algemener te zijn, met als doel precies die sfeer op te roepen die de auteur van de brontekst wilde overbrengen.

Dus: Kan artificiële intelligentie, de vertaalmachine, de literaire vertaler vervangen? Nee. Althans voorlopig niet. Zou het erg zijn als het antwoord ‘ja’ was? Wel voor vertalers – want er is weinig mooier dan dat proces van wikken en wegen over een prachtige tekst. Maar stel, je kan een literaire tekst uit willekeurig welke taal in Google Translate stoppen en er een perfecte vertaling voor terugkrijgen, dat zou toch fantastisch zijn? Zeker. Maar het zal niet gebeuren; vertaalmachines kunnen niet overweg met steeds wisselende contexten, met registers en stijlverschillen, met dubbelzinnigheden, met rijm en ritme. En welke vertaalopvatting heeft een vertaalmachine eigenlijk? Hoe denkt Google translate over creativiteit versus getrouwheid aan de tekst? En verschilt die daarin erg van de vertaalmachine DeepL?

Dan nu de vraag of vertalen naar het Nederlands nog toekomst heeft. Het Nederlands heeft een imagoprobleem. Veel jongvolwassenen, vooral hoger opgeleiden, vinden het belangrijker om Engels te kennen dan Nederlands. Onder middelbare scholieren mag vooral Engelstalige lectuur zich in belangstelling verheugen (zie de booktok-adviezen op tiktok). Dit heeft uiteraard te maken met de uitgekiende marketingstrategieën van Engelse en Amerikaanse uitgeverijen, maar ook met het prestige van het Engels zelf, en het begeerlijke imago dat je deel wordt als je het Engels goed beheerst, het imago van iemand die thuis is in de hele wereld, waar de culturele dominantie van de Verenigde Staten en in mindere mate Het Verenigd Koninkrijk (nog steeds) een feit is.

En: we leven in tijden waarin alles nut moet hebben. Geld moet opleveren. Aan Engels heb je meer. Kennis van het Engels is handelswaar. Nederlands loopt, net als veel andere (kleinere) talen, gevaar de status van keutertaaltje te krijgen.

Maar laten we optimistisch zijn. Laten we ervan uitgaan dat Nederlanders, in al hun diversiteit, te veel waarde hechten aan het Nederlands om het te veronachtzamen, laten we Nederlands blijven spreken en lezen, maar laten we dat

doen zonder in Boreale bubbels verzeild te raken en tot verstikkend nationalisme te vervallen. Laten we open blijven staan voor de wereld zonder onze eigenheid te verliezen. Vertalers helpen daarbij, door stemmen uit de hele wereld beschikbaar te maken in de Nederlandse taal. Vertalers als Djûke Poppinga, die met haar prachtige vertaling van *De schelp* van Mustapha Khalifa hopelijk wat meer empathie kan kweken voor Syrische vluchtelingen, of Carolien Steenberghe die met haar briljante vertaling *Broer* (van Mahir Güven) ons in het hoofd laat kijken van een Parijse uberchauffeur. En dan zijn we weer aangeland bij het oorspronkelijke doel van dit praatje: dank uitspreken. Dank dus nogmaals aan het Prins Bernhard Cultuurfonds, omdat zij met deze prijs benadrukken hoe belangrijk ons werk is.

Dankwoord Hanneke van der Heijden

Geachte, beste, lieve aanwezigen,

Als er één vraag is die me de afgelopen achtendertig jaar met de regelmaat van de klok is gesteld, grappig genoeg zowel in Nederland als in Turkije, dan is dat: waarom Turks?

Het is een feit dat Turks niet meteen voor de hand lag. Toen ik in de nazomer van 1984 een collegezaaltje binnenstapte, tussen de suizende verwarmingsbuizen in het souterrain, was ik nooit in Turkije geweest en kende ik niemand die ervandaan kwam, van de geschiedenis van het land wist ik niks, de taal had ik nooit bewust gehoord. Dat ik als student taal- en literatuurwetenschap nou net met Turks in aanraking kwam was toeval. Maar zoals dat soms met toeval gaat: het kwam precies op het goede moment. Voor de ramen tegen het plafond groeide het Tilburgse gras, binnen verkeerden we in een andere wereld, een nieuwe, een onverwachte. Als een taal zo anders in elkaar kon zitten, dan kon ook de wereld er ergens anders heel anders uitzien. Met het Turks opende zich een heel nieuw verschiep.

Er is ook een vraag die al die jaren bijna nooit gesteld is, niet in Turkije en ook niet in Nederland: 'Waarom literair vertaler?' Misschien is die vraag zo zeldzaam omdat er geen spannend antwoord op wordt verwacht. Misschien denkt men dat het interessante in details zit die niet makkelijk na te vertellen zijn. Wat betekent het eigenlijk om literair vertaler te zijn?

Toen ik begon met Turks werd ik gegrepen door het vreemde, door het ongewone. Maar het leren van een taal vraagt tijd. Ondertussen reisde ik door Turkije, woonde en werkte er, leerde mensen kennen, leefde er. Hoe langer ik me bezighield met die taal, hoe meer het ongewone gewoon werd. Tegelijkertijd bleek dat voor mij zo vertrouwde Nederlands soms allerlei ongewone aspecten te hebben. Het is zoals die ene keer dat er in een Istanbuls museum een expositie werd gehouden van Nederlandse schilders uit de zeventiende eeuw. Talloze malen had ik in Nederland de portretten van kooplieden, staalmeesters, lakenhandelaren gezien, en nooit had ik me over hun uiterlijk verbaasd. Maar daar aan die Turkse muren hadden hun blozende

wangen, hun glanzende kousen, hun hoofden als op een dienblad rustend op hun ronde witte kragen opeens iets heel exotisch.

Voor schrijvers als Orhan Pamuk is literatuur de kunst om je eigen leven te beschrijven als was het dat van een ander, en het leven van een ander als dat van jezelf. Het schrijven van literatuur is met andere woorden het bekende zien in het leven van een ander, en het vreemde, ongewone in dat van jezelf. Of nog anders gezegd: het is als van binnenuit naar andermans leven kijken, en van buitenaf naar je eigen. Wat geldt voor de schrijver, geldt ook voor de binnenlandse lezer, die zich al lezend in de personages verplaatst en ondertussen zichzelf beziet.

En voor de vertaler van literatuur, die de wereld van de roman in een andere taal laat bestaan? Ook de vertaler is in de allereerste plaats een lezer, ook die verplaatst zich in de personages, kijkt door hun ogen ook naar zichzelf. Maar voor de vertaler houdt het daar niet op: de personages leven tenslotte in een ander land, ze spreken een andere taal. De personages zijn niet alleen anders als individu, maar ook als lid van een andere cultuur. Wie vertaalt kijkt op twee niveaus naar vreemdheid en eigenheid.

Daarbij heeft hij (of zij) de verantwoordelijkheid om de tekst zo presenteren dat die niet exotischer wordt als nodig, een verre sprookjeswereld waar alles ongewoon is – dat is een gevaar bij vertalingen uit verre talen zoals Turks. Maar de tekst moet ook weer niet vertrouwder worden als zou moeten: Istanbul is geen Amsterdam, Konya geen Winterswijk.

Dichtbij komen en van een afstandje kunnen blijven kijken, dat is een van de balanceeracts die een vertaler moet zien te volbrengen.

Literatuur brengt je in contact met je naaste. Literatuur in vertaling doet dat met je naaste die ver weg is. De tekst die zo in een andere taal zichtbaar wordt gemaakt, zet aan tot denken over een andere wereld, en tegelijkertijd over de bekende. Laat zien dat het vreemde niet altijd zo vreemd is als het lijkt, het vertrouwde niet zo vertrouwd, het eigene niet zo eigen.

In een tijd dat standpunten over de ander en het zelf, over het vreemde en het eigene steeds vaster lijken te liggen en de polarisatie toeneemt, kunnen we dat niet vaak genoeg ervaren. Meer vertalen, dat zou de wereld enorm goed doen!

Het is een grote verrassing en een grote eer dat ik vandaag samen met Margreet Dorleijn de Martinus Nijhoff Vertaalprijs in ontvangst mag nemen voor onze vertalingen. Uitvoerende kunstenaars als musici en acteurs zien aan staande ovaties en weglopend publiek al snel hoe erover hun werk gedacht wordt. Een literair vertaler kan meestal slechts gissen hoe zijn werk wordt gewaardeerd. Daarom ben ik extra blij met de erkenning die deze prijs uitdrukt. Mijn dank aan de jury en aan het Prins Bernhard Cultuurfonds.

Tegelijkertijd hoop ik dat de prijs een stimulans is voor uitgevers, tijdschriften, festivals om meer te laten vertalen uit landen die regelmatig in het nieuws zijn, maar waarvan de literatuur grotendeels onzichtbaar blijft. Turkije is slechts een van die landen. Voor de Arabische wereld, China, de landen op de Balkan geldt hetzelfde.

Zonder goede auteurs is het moeilijk om een goede vertaler te zijn. Maar het is niet alleen daarom dat ik me met onze auteurs gelukkig prijs. Dat is ook omdat ze zo'n goed gezelschap zijn. Dat geldt in het bijzonder voor Orhan Pamuk, in wiens romanwereld ik al zo lang rondwandelen, en die vandaag tot onze grote vreugde bij ons is.

Als vertalers houden we ons bezig met kunst en cultuur, maar we zijn ook deel van een industrie. Aan onze positie in die industrie valt helaas nog veel te verbeteren. Discussies en gezamenlijke acties met mijn collega's bij de Turkse vertalersvereniging ÇEVİBİR, de Nederlandse Auteursbond en de Europese federatie CEATL hebben me geleerd hoe belangrijk de vrijheid van meningsuiting en onze rechten zijn, wat het betekent om vertaler te zijn, inhoudelijk, zakelijk en politiek.

En dan wil ik natuurlijk Margreet Dorleijn bedanken, met wie ik de nu bekroonde vertalingen heb gemaakt, voor de vrolijke avonden als we samen naar een vertaling keken en brainstormen ontaardden in een slappe lach.

Aan mijn vrienden in Turkije heb ik veel te danken, we zijn veel samen opgetrokken. Een van de bijzondere dingen als je later in je leven een andere taal leert, is dat die nieuwe woorden vaak verbonden blijven met de mensen van wie je ze ooit leerde, zodat je al pratend aan hen denkt. Dat is een troost, nu ik hen niet dagelijks meer zie.

Tot slot: als er iets is dat je meekrijgt van je ouders, dan is dat wel taal. Daarom mijn dank aan mijn vader, Jan, die deze dag tot mijn grote spijt niet kan meemaken, en aan mijn moeder, Marjo, die gelukkig wel bij ons is. Zij leerden mij mijn allereerste woorden in die andere exotische taal: Nederlands. Ze lachten om taalgrappen, joegen me op de kast met een onderzoek naar de komma bij P.C. Hooft, zoals ze me ook leerden dat er altijd nóg een wereld is die geleefd kan worden, desnoods in je hoofd – een wereld buiten dagelijkse verplichtingen, buiten wachtkamers en ziekenhuizen. Wat zou een wereld zijn zonder humor en verbeelding?